

Slutrapport för projektet Dnr. 19-1152/11

SkolmatSverige - på väg mot det nya skolmatlandet

30 november 2011

På uppdrag av
Stockholms läns landsting

1. Sammanfattning

Positiva effekter av projektet:

- Projektet har skapat uppmärksamhet kring skolmåltiden och förväntningar inför den nya skollagens krav om näringsriktighet.
- Huvudaktörerna kring svensk skolmat är samlade i vår styrgrupp eller referensgrupp och en nationell kraftsamling har skett.
- För första gången har nationella data på skolmatskvalitet tagits fram som underlag för jämförelser mellan skolor och kommuner.
- SkolmatSveriges webbaserade verktyg kommer att vara klar för nationell lansering våren 2012.
- Skolmatens betydelse för barns hälsa och lärande kommer att kunna utforskas.

Övriga erfarenheter av projektet:

- Det finns ett stort intresse för svenska skolmåltider både nationellt och internationellt.
- Det tar tid att samla in den kunskap och kompetens kring skolmåltider som finns utspridd runt om i landet.
- Genom referensgrupper bestående av representanter med olika spetskompetens, infallsvinklar och erfarenheter skapas goda resultat.
- Att dela med sig av resultat och erfarenheter höjer projektets kvalitet och underlättar dess spridning.
- Det kan finnas synergieffekter med andra projekt inom satsningen ”Matlandet Sverige”.

2. Bakgrund

Goda matvanor hos barn är en förutsättning för en god hälsa och inlärning. Skolan har i uppgift att servera kostnadsfria och näringsriktiga skolmåltider samt att lära barn om hälsosamma och miljövänliga matvanor. Att vänja barn vid kompletta och näringsriktiga måltider är i många fall en förutsättning för hälsosamma matvanor som vuxen. I Sverige och Finland tog många kommuner redan på 1940-talet ställning till och ansvar för denna fråga genom att med statligt stöd erbjuda kostnadsfria skolmåltider i den obligatoriska skolan till alla barn oberoende av föräldrarnas inkomst.

Det är idag ett flertal länder som serverar skolmåltider men Sverige, Finland och Estland är unika genom att erbjuda kostnadsfri skolmat till alla elever. Flera länder såsom Finland, England, Frankrike och USA har i dag fastställt standarder för skolmatens sammansättning och innehåll. Trots detta har få ett nationellt uppföljningssystem. I Sverige serveras ca 1 miljon skolmåltider varje dag till en årlig kostnad av ca 5 miljarder kronor. Kompetensen och målsättningen kring skolmatskvalitet varierar mellan landets kommuner och skolor, och systematiska uppföljningar är enligt vår erfarenhet sällsynta. Vi vet därför inte vilken

näringskvalitet som skolmaten håller i dag och enda sättet som finns att undersöka detta är genom en näringsberäkning. I den senaste undersökningen om skolmåltider genomförd av Skolmatens Vänner var det färre än hälften av kommunerna som anger att de näringsberäknar sina skolmåltider. De anger inte hur detta görs och om det gäller alla kommunens skolor. Detta innebär att resultaten sannolikt inte är representativa för kommunerna och inte heller jämförbara mellan kommunerna. Det betyder att vi inte heller kan bedöma hur skolmåltiderna påverkar svenska barns hälsa och inläring. Utifrån internationell forskning kring skolmåltider finns god anledning att tro att de kostnadsfria skolmåltiderna har haft och fortfarande har stor betydelse för barns hälsa och för att minska social ojämlikhet i hälsa i vuxen ålder, vilket dock återstår att bevisa.

Bristen på uppföljning gör också att skolmåltiderna får stå ut med mycket kritik från elever och föräldrar, vilket ibland, med långt ifrån alltid är rättfärdigat. Denna kritik i kombination med insatser från olika intressegrupper och organisationer ledde till ett krav i nya skollagen om att alla skolmåltider skall vara näringsriktiga. Lagändringen som trädde i kraft 1 juli 2011 är ett steg i att säkra en hög och jämn kvalitet på skolmaten i alla kommuner och skolor. Många kommuner och måltidsverksamheter efterfrågar nu lämpliga indikatorer och enkla verktyg för att bedöma skolmatskvalitet. Många intressenter efterfrågar också ett helhetsperspektiv kring skolmåltiden, som inbegriper fler kvalitetsaspekter än enbart näringsriktighet.

3. Syfte och målgrupp

Projektets syfte var att ta fram en IT-plattform med ett praktiskt och validerat webbverktyg för bedömning av skolmatskvalitet avseende näring, säker mat, service, pedagogik, miljöpåverkan och organisation samt en elev- och personalenkät. Effekten av utvecklingsinsatser för att höja kvalitén på måltiderna kan dokumenteras och användas för att visa att den nya skollagen följs. Resultaten samlas i en databas, som möjliggör jämförelser över tid och mellan skolor samt forskning kring långsiktiga hälsoeffekter.

Verktyget kan användas för bedömning av skollagens nya krav på näringsriktighet utan att varje skola behöver göra kostsamma näringsberäkningar som vanligtvis kräver hög kostkompetens, som inte finns tillgänglig för alla skolor och i alla kommuner. Genom att samla skolornas resultat i en databas ges en samlad bild av skolmåltiderna i hela Sverige och möjliggör jämförelser över tid och mellan skolor samt forskning kring hälsoeffekter. Skolorna får en automatisk återkoppling med en bedömning av de olika kvalitetsaspekterna och verktyget kan därmed användas som ett utvärderingsinstrument av olika utbildnings- och utvecklingsinsatser.

Med större kunskap om skolmaten kan verksamheten utvecklas oavsett vilken kvalitetsnivå skolan befinner sig på. Förhoppningsvis kan det leda till att alla grundskolelever i Sverige i

framtiden erbjuds god, hälsosam och vällagad mat som ger lustfyllda skolmåltider serverade i en trivsamt miljö, vilket i sin tur gynnar elevernas hälsa och inläring.

Intresset för den svenska skolmaten är redan stort internationellt och vi tror därför att verktyget och resultaten som det genererar kommer att röna stort intresse. Om användningen av verktyget går som planerat kommer Sverige vara det första landet i världen som kan redogöra för skolmatskvalitet nationellt. I framtiden hoppas vi även kunna visa vilka effekter Sveriges unika skolmatssystem har på folkhälsan.

Primär målgrupp: Beslutsfattare, rektorer, kostchefer, skolmåltidspersonal

Sekundär målgrupp: Övrig skolpersonal, elever och föräldrar

Uppfyllelse av syfte

Projektet har uppfyllt fastställt syfte. Verktyget har vidareutvecklats under 2011 och validerats avseende bedömningen av näringskvalitet. Verktyget kommer att lanseras nationellt våren 2012 och blir då tillgängligt för alla grundskolor i landet. En säker databas är uppbyggd för att hantera stora mängder data.

4. Projektets mål

Mål 1. *Erbjuda en IT-plattform med ett enkelt och praktiskt webbverktyg för bedömning av skolmatskvalitet samt elev- och personalenkät.*

IT-plattformen har färdigställts och finns tillgänglig på internet (www.skolmatsverige.se) och ny information läggs ut kontinuerligt. Webbverktyget har reviderats i flera omgångar och har nu nått sin slutgiltiga form. För att verktyget ständigt ska kännas aktuellt kommer vi att göra vissa justeringar vid behov. Verktyget består av frågor som ska besvaras av skolan – skolledare tillsammans med kökschefen – samt en elevenkät och en personalenkät.

Verktyget är utformat för att vara så enkelt och praktiskt som möjligt. Frågorna till skolan är uppdelat i tre nivåer, varav nivå 2 och 3 är valbara. Frågorna anpassas efter skolans egen verksamhet så att frågor som inte är relevanta döljs. Användarna kan när som helst avbryta och fortsätta senare.

Verktyget testades i ett slumpmässigt urval av Sveriges grundskolor våren 2011. Femton procent av landets grundskolor bjöds in att delta i den första nationella studien före nya skollagen. Av dessa svarade 192 efter flera påminnelser. Deltagande skolor var jämt fördelade över landet och mellan kommunala och friskolor (se Bilaga A). Utvärdering av verktygets användarvänlighet visade att 85 % av användarna tyckte att nivå 1 av verktyget var ”mycket lätt” eller ”ganska lätt” att besvara. Av dem som genomförde nivå 1 valde 63 % att gå vidare till nivå 2. Vi bedömer således att verktyget är enkelt, praktiskt och användarvänligt, även om vi är medvetna om att det sannolikt var de mest intresserade skolorna som deltog.

Mål 2. *Erbjuda ett instrument som kan användas för att dokumentera effekten av utvecklingsinsatser och inför nya skollagens krav om näringsriktighet.*

För att kunna dokumentera näringsriktighet måste verktyget kunna mäta detta på ett bra sätt. Verktyget har därför validerats ett antal gånger avseende näring. Vi har tagit fram validerade livsmedelsbaserade kriterier för att bedöma näringsriktighet, delvis på basis av Livsmedelsverkets rekommendationer för skolmåltider. I och med att många skolor inte har tillgång till näringsberäkningskompetens är det viktigt att kunna bedöma näringsriktighet utan att kräva en omfattande näringsberäkning av skolans matsedel.

Skolorna som deltog i den nationella studien utgör nu det nationella urvalet som vi kommer att följa under ett antal år. Baslinjedata från den nationella studien, som nu analyseras, kan ge en bild av skolmatens näringsriktighet före skollagen trädde i kraft samt dokumentera effekten av framtida utvecklingsinsatser.

Genom att varje skola som använder verktyget får en skriftlig rapport med poängsättning av skolans svar, samt förslag till förbättringar, kan skolan dokumentera sina egna utvecklingsinsatser.

Mål 3. *Bidra till objektiva jämförelser mellan skolor och kommuner.*

Data från det nationella urvalet möjliggör jämförelser mellan de skolor och kommuner som deltog i studien. Efter lansering kommer verktyget att bidra med jämförelser mellan alla de skolor och kommuner som väljer att använda verktyget. På några års sikt är meningen att Sveriges Kommuner och Landsting ska ta över databasen och använda resultaten i systemet ”Öppna jämförelser” för grundskolan. Där jämförs skolans resultat och resursindikatorer på kommunnivå vilket kan bidra till kommunernas fortsatta utvecklingsarbete av grundskolan.

Mål 4. *Skapa en databas för framtida forskning, bl. a. kring skolmatens betydelse för elevernas hälsa och inlärning.*

Databasen är skapad och inkluderar baslinjedata från det nationella urvalet. Databasen är säker och beredd att ta emot stora mängder data.

5. Genomförandeplan och tidsplan

Fas 1 – Vidareutveckling av verktyget (januari-september)

Följande aktiviteter har genomförts utan avvikelse från projektplanen:

- *Revidera och komplettera kriterierna för skolmåltidskvalitet som tagits fram under 2010. Stort fokus kommer att läggas på den näringsmässiga bedömningen som också valideras under våren 2011.*

Kriterierna för skolmatskvalitet har reviderats utifrån insamlade synpunkter från referensgrupper och deltagande skolor i första pilottestet som genomfördes hösten 2010 i Stockholms Stad. Den näringsmässiga bedömningen validerades under våren 2011. Livsmedelsbaserade kriterier skapades för att bedöma näringsriktighet, delvis på basis av Livsmedelsverkets rekommendationer för skolmåltider. Kriterierna validerades mot näringsberäknade matsedlar. Valideringen visade att tre av fem näringskriterier (fettkvalitet, vitamin D och fibrer/fullkorn) hade god specificitet och sensitivitet, dvs. att de kunde identifiera skolor som har näringsriktig skolmat till samma grad som en fullständig näringsberäkning. Ett kriterium (järn) visade sig kräva lite justering och kriteriet för salt kunde inte valideras med vald metod. Därför har en ytterligare validering genomförts. Under hösten 2011 samlade vi in matsedlar från skolor, genomförde en näringsberäkning, och som tidigare jämfördes bedömningen utifrån kriterierna och från näringsberäkningen. Vi kommer även att jämföra svaret från skolorna med svaret från en oberoende observatör för att kunna bedöma verktygets ”reliabilitet” (pålitlighet) vid ifyllandet av enkäten. Arbetet pågår under senhösten 2011 och blir klar innan den nationella lanseringen.

- *Förbättra användarvänligheten och utveckla tekniken på hemsidan så att den upplevs som enkel och snygg för målgruppen.*

Vi har i samarbete med en IT-byrå förbättrat hemsidans användarvänlighet och design. Vi har samlat in synpunkter från användarna som underlag för förändringar gällande användarvänlighet (Se Bilaga A).

- *Förbereda databasen för att ta emot data på nationell nivå.*

Databasen är skapad och färdig. Databasen är säker och kan ta emot stora mängder data.

Följande aktivitet har genomförts med viss avvikelse från projektplanen:

- *Utveckla återkopplingsfunktionen så att verktyget kan skapa automatiska sammanställningar av skolans, elevernas och personalens svar.*

Att utveckla en automatisk återkopplingsfunktion var betydligt mer komplicerat än vad både vi och IT-byrån hade bedömt från början. Detta innebär att kostnaderna för

datakonsulter har ökat. Arbetet har försenats av den anledningen och beräknas nu vara klart i februari 2012.

Fas 2 – Nationell testomgång (mars-september)

Följande aktiviteter har genomförts utan avvikelser från projektplanen:

- *Fastställa verktygets innehåll och utformning i en nationell referensgrupp.*

Ett referensgruppsmöte hölls i Stockholm den 17 februari 2011 för att diskutera och fastställa verktygets innehåll. Vår referensgrupp består av många aktörer kring svensk skolmat, bl. a. representanter från Kost och Näring (kostchefernas branschorganisation), Livsmedelsverket, Skolverket, Statens folkhälsoinstitut, kostchefer, kökschefer, Nationellt centrum för främjande av god hälsa hos barn och ungdom (NCFF), Hushållningssällskapet, Skolmatens Vänner, Skolmatsakademin i Västra Götalandsregionen samt forskare och experter. Deltagarna fick skriftligt bedöma frågornas relevans och prioritering, med syftet att undersöka verktygets innehållsvaliditet. Utifrån insamlade förslag och synpunkter, både från referensgruppsmötet och från pilotstudien, reviderades innehållet inför den nationella studien.

Följande aktiviteter har genomförts med viss avvikelse från projektplanen:

- *Ett nationellt urval av ca 300 skolor använder verktyget för att samla in en nationell baslinje av skolmatskvalitet i Sverige före införandet av den nya skollagen.*

En nationell studie genomfördes under månaderna mars till juni 2011. Vår förhoppning var att ca 300 av de 429 slumpvis utvalda skolorna skulle använda verktyget i samband med den nationella studien. Svarefrekvensen blev dock lägre än vi hade hoppats och ytterligare 266 skolor valdes ut slumpmässigt, totalt 695 skolor. Efter studiens slut hade 192 skolor använt verktyget (28 % av de tillfrågade skolorna) och resultatet utgör nu en nationell baslinje över skolmatskvalitet före införandet av den nya skollagen. På grund av den relativt låga svarefrekvensen befarar vi dock att de skolor som har svarat tillhör ”elitgruppen” och sannolikt har något bättre skolmat än genomsnittet och alltså inte är helt representativa för landet. Vad gäller att följa förändringar över tid spelar det dock en mindre roll om det skulle vara så.

- *Verktyget görs tillgängligt för Hushållningssällskapet som planerar utbildningsinsatser i 35 kommuner under 2011.*

På grund av förseningen av verktygets återkopplingsfunktion har verktyget ännu inte gjorts tillgängligt för Hushållningssällskapet. I vår styrgrupp har vi beslutat att avvakta med att släppa det tills denna funktion är på plats för inte att riskera att skolor börjar använda verktyget, men tröttnar när de inte omedelbart får en svarsrapport. Verktöget kommer efter lansering att kunna användas som ett utvärderingsinstrument av diverse

utbildnings- och utvecklingsinsatser. Genom att vi finns med i Fokus Matglädjes referensgrupp kommer samverkan att koordineras så snart verktyget är klart.

- *En enkätundersökning i utvalda kommuner kring deras rutiner och kvalitetsarbete kring skolmåltidsverksamheten.*

Genom kontakt med Skolmatens Vänner (en annan nationell aktör i skolmatsfrågan) kom vi fram till att deras regelbundna enkätundersökningar täcker en stor del av de frågor vi skulle vilja ställa. Vi tog därför beslutet att det skulle bli mer kosteffektivt att ta del av deras data.

Fas 3 – Spridning nationellt (augusti-december)

Följande aktiviteter har genomförts utan avvikelser från projektplanen:

- *Informationsspridning sker via samarbetspartnerns befintliga kanaler samt via seminarier, trycksaker och pressmeddelanden.*

En kommunikationsplan har skrivits och antagits i styrgruppen. Det finns ett stort intresse för verktyget och projektmedarbetarna har bjudits in till ett stort antal konferenser och andra sammankomster. En närmare beskrivning finns under punkt 6.

Följande aktivitet avviker från projektplanen:

- *Verktyget öppnas upp för landets samtliga skolor i november 2011*

På grund av förseningen av verktygets återkopplingsfunktion är lanseringen av SkolmatSverige uppskjuten till våren 2012. Under tiden finns det innehåll utifrån erfarenheter och synpunkter som vi har samlat på oss under utvecklingens gång.

6. Spridning av projektets resultat

För att sprida verktyget har vi utnyttjat åtskilliga spridningskanaler inklusive våra samarbetspartners. Nedan beskrivs projektets spridningsinsatser men eftersom lansering har skjutits upp har varit lite återhållsamma med spridningen under 2011.

- Information och nyheter har spridits via verktygets hemsida; www.skolmatsverige.se, och via samarbetspartnerns hemsidor och kanaler.
- Vi har producerat informationsmaterial på svenska och engelska för att marknadsföra projektet utomlands. Fyra kommunala utbildningsdagar för personal inom skolmåltidsverksamhet har anordnats i vinnande kommuner efter utlottning i samband SkolmatSveriges nationella studie.

- Kontakt har etablerats med Skolinspektionen, som överväger att använda verktyget och dess resultat i samband med tillsynen av det nya lagkravet på näringsriktiga skolmåltider.
- Hushållningssällskapet har spridit information om verktyget till alla kommuner där utbildningsinsatser för skolmåltidspersonal bedrivs via "Fokus Matglädje", som också erhåller stöd från "Matlandet Sverige".
- Information om verktyget har spridits via intervjuer i tidningarna Restaurangvärlden, Näringsvärt och Skolmat & Vänner samt i SVT Rapport och Sveriges Radio P4.
- Verktyget presenterades vid *Rikskonferensen för hälsosamt lärande* som arrangeras av NCCF (Nationellt centrum för främjande av god hälsa hos barn) i Örebro i april 2011 och i samband med *Skolmatsdagen 2011* som ägde rum i Stockholm den 11:e maj.
- Presentation av poster om SkolmatSverige vid nationell konferens i nutitions epidemiologi (NEON-årsmöte), Göteborg, september 2011 (se Bilaga A).
- Projektet presenterades i samband med ett internationellt journalistbesök anordnat av Svenska Institutet. Journalister från Tyskland, Ryssland och USA var i Sverige för att titta närmare på den svenska skolmaten den 20:e september.
- Verktyget presenterades vid ett möte, *Hälsosam mat i den offentliga miljön*, anordnat av SIK:s företagsnätverk kring hälsa, den 4:e oktober.
- Projektet presenterades för holländska forskare från VU Medical University under ett studiebesök i Amsterdam den 10 oktober 2011.
- Projektet presenterades vid Matlandsträffen på Jordbruksverket den 13 oktober 2011
- Verktyget kommer att presenteras vid slutseminariet i seminarieriet *Offentlig upphandling av lokalproducerade livsmedel* (2 dec 2011) som genomförs i samverkan med projektet "Rätt och Slätt- Mat i Östergötland". Seminarieriet ingår som en del i satsningen Matlandet Sverige.

7. Projektets finansiering

Projektets kostnad 2011 uppdelat på finansiärer.

Finansiering	Belopp kr
Karolinska Institutet	977 234
Jordbruksverket	948 500
Total finansiering	1 925 734

8. Projektets arbetsätt

Projektet ägs och genomförs av Karolinska Institutet. Projektet har i dagsläget en bred nationell förankring. Projektorganisationen består av tre grupper:

Styrgrupp: Representanter från Karolinska Institutet, Sveriges Kommuner och Landsting, Statens folkhälsoinstitut och Livsmedelsverket.

Mandat och uppgifter: Övergripande styrning av projektet.

Arbetsgrupp: Representanter från Karolinska Institutet.

Mandat och uppgifter: Bearbetar input från referensgrupper och litteratur. Utarbetar frågor samt formulerar indikatorer och underlag för IT-lösning. Ansvarar för projektets hemsida och spridning av projektet.

Referensgrupp: Kostchefer, kökschefer, representanter från Livsmedelsverket, Statens folkhälsoinstitut, Kost och Näring (kostchefernas branschorganisation), Skolverket, Skolinspektionen, Nationellt centrum för främjande av god hälsa hos barn och ungdom (NCFE), Hushållningssällskapet, Skolmatsakademien i Västra Götalandsregionen, Skolmatens Vänner, forskare och andra experter.

Mandat och uppgifter: Bidra med egen erfarenhet och kunskap till verktygets utformning genom de träffar som arbetsgruppen anordnar samt kontakt via mail och telefon.

9. Slutsats och rekommendationer

SkolmatSverige är ett långsiktigt projekt med målet att vara ett hjälpmedel för att säkerställa en hög och jämn kvalitet på svenska skolmåltider enligt intentionen i den nya skollagen och samtidigt öka kunskapen om skolmåltidernas effekter på folkhälsa och inlärning. Att utveckla ett webbaserat verktyg tillsammans med områdets viktigaste aktörer för att bedöma skolmatskvalitet är ett första viktigt steg på väg mot målet. Efter verktygets lansering kan

landets grundskolor på ett relativt enkelt sätt dokumentera, utvärdera och utveckla kvaliteten på sin måltidsverksamhet. Verktøget kan användas för att regelbundet samla in nationella data på skolmatskvalitet, vilket i sin tur möjliggör jämførelser över tid och mellan kommuner och skolor. Efterfrågan på ett sådant verktyg är stor och på sikt kan det tänkas att andra typer av offentliga måltider kan använda ett liknande system. Projektet är tänkt att fortsätta under 2012.

10. Kontaktperson

Liselotte Schäfer Elinder, docent
Karolinska Institutet
Institutionen för folkhälsovetenskap
Avd. för Socialmedicin
Norrbacka plan 3
171 76 Stockholm
Tel: 08-524 88403
Mobil: 070-421 84 03
E-post: Liselotte.schafer-elinder@ki.se

Bilagor:

Bilaga A: Material framtagit under 2011